

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Aanvullend Verrijkingrecht

Linden, T. van der

Citation

Linden, T. van der. (2019, June 26). *Aanvullend Verrijkingrecht*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/74475>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/74475>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The following handle holds various files of this Leiden University dissertation:

<http://hdl.handle.net/1887/74475>

Author: Linden, T. van der

Title: Aanvullend Verrijktingsrecht

Issue Date: 2019-06-26

11.1 INLEIDING

In dit boek staat de vraag centraal, wat de plaats van de verbintenis uit ongerechtvaardigde verrijking in het grotere geheel van het vermogensrecht is en wat dit betekent voor de wijze waarop artikel 6:212 lid 1 BW moet worden toegepast.¹ Gezocht is naar een manier om de vereisten zodanig in te vullen en te structureren dat in principe alle typen verrijkingsgevallen op een zinnige wijze kunnen worden geanalyseerd. Bezien is daarbij hoe de verrijkingsgedachte kan worden geïntegreerd in het – voornamelijk gedragsgeoriënteerde – verbintenissenrechtelijke denken. De beschouwingen voerden langs vier vragen:²

1. Wat houdt het beginsel in, dat niemand ten koste van een ander ongerechtvaardigd mag worden verrijkt en hoe komt dit beginsel tot uitdrukking in het systeem van het vermogensrecht? (par. 11.2).
2. Wat is de plaats en de taak van de algemene verrijkingsactie in het systeem van het vermogensrecht? Wat is de meerwaarde van de verrijkingsvordering ten opzichte van andere regels en leerstukken waarin het verrijkingsbeginsel een rol van betekenis speelt of kan spelen? (par. 11.3).
3. Wat brengt de plaats en taak van de algemene verrijkingsactie mee voor de wijze waarop de afzonderlijke in artikel 6:212 lid 1 BW neergelegde vereisten moeten worden uitgelegd en uitgewerkt? (par. 11.4-11.6).
4. Wat kan de algemene verrijkingsactie toevoegen aan respectievelijk het overeenkomstenrecht en het onrechtmatigedaadsrecht? (par. 11.6-11.7).

11.2 HET VERRIJKINGSBEGINSEL

Ongerechtvaardigde verrijking als zelfstandige bron van verbintenissen moet scherp worden onderscheiden van het algemene beginsel, dat niemand ten koste van een ander ongerechtvaardigd mag worden verrijkt.³ Om de plaats van de verrijkingsvordering in het vermogensrecht te bepalen is in het eerste deel onderzocht wat de inhoud van het verrijkings*beginsel* is en

1 Zie par. 1.2.

2 Zie par. 1.2.

3 Zie par. 2.3.

hoe dit beginsel tot uitdrukking komt en kán komen in het algehele systeem van het vermogensrecht. De exercitie is bovendien ondernomen om inspiratie op te doen voor de wijze waarop de aan artikel 6:212 lid 1 BW gestelde toepassingsvereisten moeten worden uitgelegd.

Uiteengezet is dat het verrijkingsbeginsel één van de vermogensrechtelijke beginselen is en dat dit beginsel als zodanig door een ander beginsel kan worden doorkruist.⁴ Bovendien heeft het beginsel dat niemand ten koste van een ander ongerechtvaardigd mag worden verrijkt een open karakter.⁵ Het beginsel zegt dát ongerechtvaardigde verrijkingen moeten worden tegengegaan, niet wát een ongerechtvaardigde verrijking is. Het open karakter van het verrijkingsbeginsel maakt, dat het geheel verschillende waardensystemen kan absorberen.⁶

Betoogd is, dat het beginsel pas inhoud en reliëf krijgt als het in verbinding wordt gebracht met concrete vermogensrechtelijke uitgangspunten.⁷ In de eerste plaats kan het beginsel in verband worden gebracht met het vermogensrechtelijke uitgangspunt dat het vermogen iets is dat aan de rechthebbende *toebehoort*.⁸ Omdat een vermogensrecht aan de rechthebbende toebehoort, behoeft een vermogensverschuiving een rechtvaardigingsgrond. Krijgt de gedaagde zonder daartoe strekkende rechtvaardigingsgrond een vermogensbestanddeel in handen dat afkomstig is van de eiser, dan is de gedaagde ten koste van de eiser ongerechtvaardigd verrijkt. De *sine causa*-formule ligt ten grondslag aan verschillende vermogensrechtelijke leerstukken zoals de onverschuldigde betaling.⁹

Wordt, in de tweede plaats, het beginsel dat niemand ten koste van een ander ongerechtvaardigd mag worden verrijkt in verband gebracht met gedragsnormen, dan tekent zich het principe af, dat niemand ten koste van een ander mag profiteren van zijn onereuze gedrag.¹⁰ Enerzijds zijn er regels en leerstukken die zich rechtstreeks met dit principe in verband laten brengen.¹¹ Anderzijds kan het principe dat niemand mag profiteren van zijn onereuze gedrag een gezichtspunt zijn in de vermogensrechtelijke rechtsvinding.¹² Bovendien kan het verrijkingsbeginsel aan bepaalde gedragsnormen ten grondslag liggen zodat het principe in die gedragsnormen tot zijn recht komt.¹³

In de derde plaats kan het verrijkingsbeginsel in verband worden gebracht met het uitgangspunt dat eenieder zijn eigen schade behoort te dragen.¹⁴

4 Zie par. 2.3.2. en Hoofdstuk 7.

5 Zie par. 2.4.1.

6 Zie par. 2.4.2.

7 Zie par. 2.5.-2.10.

8 Zie par. 2.6.

9 Zie par. 2.6.1-2.6.3.

10 Zie par. 2.8.

11 Zie par. 2.8.2.

12 Zie par. 2.8.4.-2.8.5.

13 Zie par. 2.8.3. 2^e alinea en par. 2.8.6.

14 Zie par. 2.9.

Vat men dit uitgangspunt normatief op, en wordt het in verband gebracht met het verrijkingsbeginsel, dan treedt er een ongerechtvaardigde verrijking in, als de eiser schade lijdt waarvan gezegd kan worden dat die tot de sfeer van de gedaagde behoort. De figuur van de zaakwaarneming,¹⁵ verschillende risicoaansprakelijkheden¹⁶ en aansprakelijkheid voor rechtmatige overheidsdaad¹⁷ laten zich onder dit principe scharen.

Ten slotte kan het beginsel dat ongerechtvaardigde verrijkingen moeten worden tegengegaan in verband worden gebracht met de redelijkheid en billijkheid.¹⁸ In het economische verkeer vinden er op ieder moment talloze verrijkingen en verarmingen plaats waar niets mis mee is. Het kan echter voorkomen dat iemand wordt verrijkt ten koste van een ander op een manier die buiten de normale gang van zaken ligt. Dit is niet automatisch een ongerechtvaardigde verrijking. Het is wel reden om die verrijking met een kritisch oog te bezien. Deze kritische blik wordt ingegeven door de redelijkheid en billijkheid op grond waarvan rekening moet worden gehouden met alle omstandigheden van het geval en het beginsel dat ongerechtvaardigde verrijkingen moeten worden tegengegaan.

De verschillende concepties van het verrijkingsbeginsel komen op verschillende manieren tot uitdrukking in verschillende vermogensrechtelijke regels.¹⁹ Het verrijkingsbeginsel kan de grondslag van een rechtsregel zijn. Het principe dat een vermogensverschuiving een rechtvaardigingsgrond behoeft ligt, bijvoorbeeld, ten grondslag aan het leerstuk van de onverschuldigde betaling.²⁰ Het verrijkingsbeginsel kan ook één van meerdere beginselen zijn die aan een bepaalde regel ten grondslag liggen. Het wilsgebrek bedrog, bijvoorbeeld, is een uitdrukking van het principe dat iemand niet mag profiteren van zijn onereuze gedrag.²¹ Tegelijkertijd laat bedrog zich verklaren als een loot aan de stam van de wilsvertrouwensleer.

Het verrijkingsbeginsel kan ook op een meer abstracte wijze aan een leerstuk ten grondslag liggen. Bij de risicoaansprakelijkheden springt de gedachte dat ongerechtvaardigde verrijkingen moeten worden tegengegaan niet direct in het oog.²² Toch laten de risicoaansprakelijkheden zich in verband brengen met het verrijkingsbeginsel. Het voorkomt dat degene die van bepaalde activiteiten profiteren de nadelige gevolgen op buitenstaanders afwentelen.

Ten slotte kan het verrijkingsbeginsel een rol spelen als gezichtspunt in de vermogensrechtelijke rechtsvinding.²³

15 Zie par. 2.9.1.

16 Zie par. 2.9.2.

17 Zie par. 2.9.3.

18 Zie par. 2.10.

19 Zie par. 2.3.1.

20 Zie par. 2.6.1.

21 Zie par. 2.8.2.

22 Zie par. 2.9.2.

23 Zie met name: par. 2.3.1., par. 2.8.4-2.8.5., par. 2.10.4.

11.3 DE ALGEMENE VERRIJKINGSACTIE

11.3.1 Grondslag

De algemene verrijksactie is te beschouwen als één van de uitwerkingen van het beginsel dat niemand ten koste van een ander ongerechtvaardigd mag worden verrijkt.²⁴ Het is echter een bijzondere uitwerking. Anders dan de meeste andere regels waarin het verrijksbeginsel is verdisconteerd, is de algemene verrijksactie niet méér bepaald dan het algemene beginsel dat niemand ten koste van een ander ongerechtvaardigd mag worden verrijkt. Artikel 6:212 lid 1 BW draagt geen nadere criteria in zich waarmee kan worden bepaald onder welke omstandigheden de gedaagde ongerechtvaardigd is verrijkt ten koste van de eiser. Met de algemene verrijksactie heeft de wetgever een grondslag in het leven geroepen om verrijksgevallen tot een oplossing te brengen waarin niet door het overige vermogensrecht is voorzien. De algemene verrijksactie is daarom ook wel gekenschetst als sluitstuk of de afronding van het systeem van het vermogensrecht.

Aan de verrijksactie ligt dus het verrijksbeginsel ten grondslag. De verschillende concepties van het verrijksbeginsel kunnen daarom alle een rol spelen bij de toepassing van de algemene verrijksactie. Het beginsel dat niemand ten koste van een ander ongerechtvaardigd mag worden verrijkt dwingt echter niet tot de opname van een algemene verrijksactie in het Burgerlijk Wetboek.²⁵ De wetgever had het heel wel bij bijzondere verrijksrechtelijk gekleurde regels kunnen laten. De wetgever heeft verschillende belangrijke verrijksrechtelijke onderwerpen – denk aan de onverschuldigde betaling en verschillende regels van regres – apart geregeld. Het reguliere vermogensrecht heeft bovendien aardig wat spankracht om ongerechtvaardigde verrijkingen te voorkomen of ongedaan te maken. Het beginsel dat niemand ten koste van een ander ongerechtvaardigd mag worden verrijkt kan, bijvoorbeeld, een rol spelen bij de invulling van open normen.

De algemene verrijksactie heeft dan ook – naast het verrijksbeginsel – een tweede grondslag: de redelijkheid en billijkheid.²⁶ De algemene verrijksactie kan gezien worden als de uitdrukking van de gedachte dat het vermogensrecht bij de oplossing van concrete gevallen zoveel mogelijk tot aanvaardbare resultaten behoort te komen. De algemene verrijksactie voorkomt het bestaan van verrijksrechtelijke leemten. In zoverre past de algemene verrijksactie in een vermogensrechtelijk systeem waarin open normen een belangrijke plaats innemen om ook onvoorziene vermogensrechtelijke conflicten op een aanvaardbare – aansprekende – wijze op te lossen.

24 Zie par. 3.2.

25 Zie par. 3.3.

26 Zie par. 3.3.2.

De algemene verrijdingsactie heeft dus een dubbele grondslag.²⁷ Enerzijds berust de verrijdingsvordering op het beginsel dat ongerechtvaardigde verrijkingen moeten worden tegengegaan, anderzijds berust het bestaan van de verrijdingsvordering op de redelijkheid en billijkheid en het streven om ook onvoorziene gevallen tot een aanvaardbare oplossing te brengen.

11.3.2 Functie

Daarmee is de functie van de algemene verrijdingsactie goeddeels gegeven. De algemene verrijdingsactie beoogt het systeem van het vermogensrecht aan te vullen, de bepaling biedt een grondslag om recht te doen in verrijdingsgevallen waarin niet is voorzien.²⁸ Vanuit een microperspectief wordt daarmee de *Einzelfallgerechtigkeit* gediend omdat de algemene verrijdingsactie het mogelijk maakt, om rekening te houden met de bijzondere omstandigheden van het geval.

De aanvullende functie kan echter evenzeer worden gezien vanuit een macroperspectief. Komt een bepaald verrijdingsgeval geregeld voor, dan kan de algemene verrijdingsactie de ruimte bieden voor een structurele oplossing die vervolgens deel uitmaakt van het systeem van het vermogensrecht. Met de algemene verrijdingsactie kan het systeem van het vermogensrecht worden uitgebouwd en verfijnd. Nieuwe ontwikkelingen in het recht of de maatschappij kunnen doorwerken in het verrijdingsrecht. Deze kant van de aanvullende functie staat in de literatuur bekend als de systematische functie van de verrijdingsvordering.²⁹ Deze functie heeft ook invloed op andere leerstukken. Doordat de algemene verrijdingsactie het systeem van het vermogensrecht kan aanvullen, hoeft het overige vermogensrecht niet reukeloos te worden opgevat om ongerechtvaardigde verrijkingen te voorkomen.³⁰ Ook deze ventiefunctie staat in een rechtstreeks verband met de aanvullende functie van de verrijdingsactie.

Ook de andere kernfuncties van de algemene verrijdingsactie zijn op de aanvullende functie terug te voeren. De verrijdingsactie kan de gevolgen van een bepaalde regels corrigeren (dit wordt wel de corrigerende functie genoemd) doordat artikel 6:212 lid 1 BW het systeem van het vermogensrecht aanvult met een verrijdingsaanspraak.³¹ Voorts kan de verrijdingsactie fungeren als een sanctie op *unclean hands* doordat de verrijdingsactie het mogelijk maakt dat er in aanvulling op het onrechtmatigedaadsrecht verrijdingsaanspraken kunnen ontstaan vanwege onzuiver (maar niet noodzakelijkerwijs onrechtmatig) gedrag.³² Naast deze quasi delictuele functie is er een op de aanvullende functie geënte quasi contractuele functie onderscheiden.

27 Zie par. 3.3.3.

28 Zie par. 3.4.3.

29 Zie par. 3.4.5.

30 Zie par. 3.4.6.

31 Zie par. 3.4.4.

32 Zie par. 3.4.7. en hoofdstuk 10.

11.3.3 De aanvullende kracht van de verrijksactie

De algemene verrijksactie heeft vier eigenschappen die tezamen maken dat artikel 6:212 lid 1 BW het systeem van het vermogensrecht kan aanvullen.³³ De algemene verrijksactie is, in de eerste plaats, niet beperkt tot één gevalstype. In de tweede plaats is de maatstaf onbepaald; de algemene verrijksactie is, als gezegd, niet meer bepaald dan het beginsel dat niemand ten koste van een ander ongerechtvaardigd mag worden verrijkt. In de derde plaats komt in artikel 6:212 lid 1 BW tot uitdrukking dat het beginsel dat niemand ten koste van een ander ongerechtvaardigd mag worden verrijkt niet het enige beginsel is dat gewicht in de schaal kan leggen; dankzij de redelijkheidstoets kan de rechter gewicht toekennen aan overwegingen die in het concrete geval pleiten tegen verrijksaansprakelijkheid. In de vierde plaats heeft de rechter, ten slotte, de mogelijkheid om de verrijksrechtelijke schadevergoedingsverbintenis – binnen de grenzen van de verrijking en de schade – op de juiste maat te snijden. Verrijksaansprakelijkheid ontstaat *voor zover* dit redelijk is. Bovendien is schadevergoeding in natura op de voet van artikel 6:103 BW mogelijk, zelfs als partijen daar geen beroep op doen.

11.4 VERRIJKINGSRECHTELIJKE RECHTSVINDING

Het open karakter van de algemene verrijksactie maakt, dat steeds wanneer iemand is verrijkt ten koste van een ander de vraag kan worden gesteld of de verrijking ongerechtvaardigd is, en zo ja, of en in hoeverre het aannemen van aansprakelijkheid op grond van ongerechtvaardigde verrijking redelijk is. Dankzij het open karakter van de verrijksvordering kan de actie het systeem van het vermogensrecht aanvullen. Tegelijkertijd brengt het open karakter van de verrijksvordering het gevaar met zich, dat het systeem van het vermogensrecht door de toepassing van de verrijksactie wordt doorkruist, dat het bestaan van de algemene verrijksactie ten koste kan gaan van de rechtszekerheid en dat ongerechtvaardigde verrijking als zelfstandige bron van verbintenissen kan leiden tot rechterlijke willekeur.³⁴

Dit doet de vraag rijzen hoe de rechtsvinder de algemene verrijksactie tegemoet moet treden. Een belangrijke vuistregel is dat artikel 6:212 lid 1 BW zoveel als mogelijk op een systematische wijze moet worden geïnterpreteerd.³⁵ Het systeem van het vermogensrecht moet, in de woorden van Schoordijk, worden afgetast. Oplossingen moeten worden aanvaard die in het verlengde liggen van het systeem van het vermogensrecht. De verschillende verrijksrechtelijke concepties die besloten liggen in verschillende

33 Zie par. 3.5.2.

34 Zie par. 4.2, i.h.b. par. 4.2.2.

35 Zie par. 4.3.4.

vermogensrechtelijke regels moeten naar ongeregelde verrijkingsgevallen worden doorgetrokken.

Dat de systematische interpretatiemethode van groot belang is, neemt echter niet weg dat argumenten die zijn gebaseerd op de redelijkheid en billijkheid ook een rol kunnen spelen.³⁶ De redelijkheid en billijkheid is een van de bestaansredenen van de algemene verrijkingsactie; de aanvullende functie is erop gebaseerd. De redelijkheid en billijkheid neemt voorts een belangrijke plaats in het systeem van het vermogensrecht in. Tussen het systeem van het vermogensrecht aan de ene kant en de redelijkheid en billijkheid aan de andere kant bestaat er bovendien een subtiële wisselwerking.³⁷ De redelijkheid en billijkheid zal in de eerste plaats namelijk eisen dat de verrijkingsactie wordt toegepast op een manier die past in het stelsel van de wet en aansluit bij wel in de wet geregelde gevallen omdat eenieder zijn gedrag afstemt op het recht.³⁸ Pas als de wet geen duidelijke richting geeft, of als de wet tot onaanvaardbare consequenties leidt of dreigt te leiden, komen billijkheidsargumenten in beeld. Bij de toepassing van de algemene verrijkingsactie vormt het systeem van het vermogensrecht het vertrekpunt; afwijking van het systeem kan slechts op basis van goede argumenten. Van een echte tegenstelling tussen het systeem van het vermogensrecht aan de 'ene kant' en de billijkheid 'aan de andere kant' is dan ook geen sprake.

11.5 DE VEREISTEN

11.5.1 Twee groepen vereisten

Er is uiteengezet dat de vereisten in twee groepen verdeeld kunnen worden.³⁹ Het verrijkingsvereiste, het schadevereiste en het vereiste van causaal verband tussen de verrijking en de schade vormen de eerste groep en bepalen tezamen het potentiële, feitelijke toepassingsbereik van de algemene verrijkingsvordering. Deze vereisten moeten, omwille van de aanvullende functie van de verrijkingsactie, ruimhartig worden uitgelegd zodat potentiële verrijkingsgevallen niet onnodig van het verrijkingsleerstuk worden uitgesloten. Daarbij moet worden bedacht dat het neutrale vereisten zijn: is iemand verrijkt ten koste van de eiser dan is daarmee de aansprakelijkheid allerminst gegeven. Of aansprakelijkheid kan worden aangenomen hangt af van de tweede groep vereisten. Voor aansprakelijkheid op grond van ongerechtvaardigde verrijking is vereist dat de verrijking ten koste van de eiser *ongerechtvaardigd* is. Bovendien ontstaat verrijkingsaansprakelijkheid slechts *voor zover dit redelijk is*.

³⁶ Zie par. 4.3.5.

³⁷ Zie par. 4.3.5.1.

³⁸ Zie par. 4.3.5.2.

³⁹ Zie par. 4.4.2.

Het zwaartepunt van het verrijgingsleerstuk behoort bij het ongerechtvaardigdheidsvereiste en het redelijkheidsvereiste te liggen. Daarbij wordt het beginsel dat niemand ten koste van een ander ongerechtvaardigd mag worden verrijkt belichaamd door het ongerechtvaardigdheidsvereiste. Andere vermogensrechtelijke beginselen en andere overwegingen kunnen een rol spelen bij de redelijkheidstoets. In dit opzicht kan het redelijkheidsvereiste worden gezien als de tegenhanger van het ongerechtvaardigdheidsvereiste. Het beginsel dat niemand ten koste van een ander ongerechtvaardigd mag worden verrijkt staat niet altijd bovenaan de vermogensrechtelijke agenda.

11.5.2 Verrijking

Het ingangsvereiste van artikel 6:212 BW is dat de gedaagde is verrijkt. Bij de aanvullende functie van de verrijkingsvordering past dat het vereiste ruimhartig wordt opgevat.⁴⁰ Dit is in de rechtspraak ook gedaan in die zin, dat de overgang van een klantenbestand als verrijking is aangemerkt en dat de verbouwing van een huis ook een verrijking met zich mee kan brengen als de waarde van het huis niet is gestegen.

Betoogd is om de verrijking, in navolging van de heersende leer op een objectieve wijze op te vatten. De subjectieve voorkeur van de gedaagde behoort geen rol te spelen bij de vaststelling van de verrijking.⁴¹ Een subjectieve verrijkingstoets zou de aansprakelijkheid op voorhand te zeer beperken. Ongewenste resultaten kunnen met andere vereisten worden voorkomen. Stelt de gedaagde geen prijs op de verrijking, dan kan dit maken dat aansprakelijkheid niet redelijk is omdat aansprakelijkheid de gedaagde een bestedingspatroon zou opdringen.

De in de literatuur verdedigde opvatting dat de gedaagde moet zijn gebaat is niet nagevolgd.⁴² Wél is uiteengezet dat de gedaagde onder omstandigheden de mogelijkheid heeft om een verrijkingsgerelateerd verweer te voeren. Als de gedaagde iets heeft verkregen dat normaal gesproken een objectieve waarde heeft, dan moet de gedaagde zich met vrucht kunnen verweren met de stelling dat hij in de omstandigheden van het geval – aantoonbaar – niet is gebaat. In de jurisprudentie zijn aanknopingspunten voor deze stelling te vinden.

De vereiste verrijking wordt in de literatuur steevast gedefinieerd als een *vermogensvermeerdering*.⁴³ In een verrijkingsrechtelijke context wordt het begrip vermogen echter op een ruime wijze opgevat. Het gebruik van andermans recht of de ontvangst van een dienst zou, in deze opvatting, als een vermogensvermeerdering gezien kunnen worden.

40 Zie par. 5.2.1.

41 Zie par. 5.2.2.

42 Zie par. 5.2.2.5.

43 Zie par. 5.2.3.1.

Deze voorstelling van zaken is in dit boek als onjuist verworpen.⁴⁴ Enerzijds kan het een rem zetten op het verrijkingleerstuk als verrijking alleen een vermogensvermeerdering kan zijn, óók als dit ruim wordt opgevat. Anderzijds suggereert de definitie dat de omvang van de verrijking steeds zou kunnen worden vastgesteld met een vermogensvergelijking waarbij de vermogenspositie van de gedaagde voor het verrijkingfeit wordt vergeleken met de vermogenspositie na het verrijkingfeit. Reeds het voorbeeld van een dienst laat zien deze toets niet altijd werkt: een knipbeurt bij de kapper vermeerderd mijn vermogen niet terwijl het wel degelijk als een verrijking kan worden gekwalificeerd.

In dit boek is daarom, geïnspireerd door het DCFR, een *pluriform* verrijkingbegrip verdedigd.⁴⁵ Verschillende verrijkingstypen kunnen worden aanvaard zolang de verrijking maar op geld kan worden gewaardeerd of schadevergoeding in natura op de voet van artikel 6:103 BW zinvol is. Een pluriform verrijkingbegrip faciliteert een eventuele uitbouw van het verrijkingrecht. Bovendien kan per verrijkingstype een passende begrotingsmaatstaf worden gezocht.

Verschillende verrijkingstypen zijn de revue gepasseerd. Een verrijking kan bestaan uit een vermogensvermeerdering; de verrijking moet dan worden begroot door een vermogensvergelijking.⁴⁶ De verrijking kan ook bestaan uit de ontvangst van een dienst of het onbevoegde gebruik van andersmans recht; in beide gevallen bepaalt de marktwaarde van respectievelijk de dienst of het gebruik de omvang van de verrijking.⁴⁷ De overname van een klantenbestand kan ook kwalificeren als een verrijking; een eenduidige begrotingsmaatstaf is niet te geven, de analogische toepassing van artikel 6:97 BW geeft de rechter een ruime beoordelingsvrijheid.⁴⁸ Ten slotte is de besparing van kosten en uitgaven als verrijking besproken; de omvang van de verrijking is dan gelijk aan de besparing.⁴⁹

Het verrijkingsvereiste kan leiden tot verschillende complicaties. Het kan zo zijn dat een verrijkingsevenement onder meer dan één van de verrijkingstypen is onder te brengen.⁵⁰ Het schilderen van een huis kan in een concreet geval leiden tot een vermogensvermeerdering terwijl de schilderbeurt tevens kwalificeert als de ontvangst van een dienst. De consequentie is dat in potentie meerdere begrotingsmaatstaven van toepassing zijn. Betoogd is dat gekozen moet worden voor de maatstaf die tot de hoogste verrijking leidt. Bedacht moet worden dat de overige vereisten de aansprakelijkheid – als die inderdaad moet worden aangenomen – op de juiste maat kan snijden.

44 Zie par. 5.2.3.1.

45 Zie par. 5.2.3.2.

46 Zie par. 5.2.4.1.

47 Zie par. 5.2.4.2-5.2.4.3.

48 Zie par. 5.2.4.4.

49 Zie par. 5.2.4.5.

50 Zie par. 5.2.5.1.

Een andere complicatie is dat tegenover de ontvangst van een voordeel een nadeel kan staan.⁵¹ De gedaagde kan bijvoorbeeld een schenking misgelopen zijn. Is dit het geval dan moet hier rekening mee worden gehouden bij de begroting: de gedaagde mag door de verrijkingsaansprakelijkheid niet slechter af zijn, dan het geval zou zijn geweest als de verrijgingsgebeurtenis niet zou hebben plaatsgevonden. Artikel 6:100 BW kan analogisch worden toegepast: eventuele nadelen kunnen 'voor zover dit redelijk is' op de verrijking in mindering worden gebracht.

Heeft de gedaagde een tegenprestatie verricht die in verband met de verrijking kan worden gebracht, dan moet de situatie waarin de gedaagde heeft gepresteerd jegens de verarmde, worden onderscheiden van de situatie waarin de gedaagde heeft gepresteerd jegens een derde. Heeft de gedaagde gepresteerd jegens de verarmde dan moet die prestatie op de verrijking in mindering worden gebracht. Hetzelfde geldt als de gedaagde heeft gepresteerd jegens een derde, met dien verstande dat dit alleen mag als de gedaagde op het moment van de tegenprestatie geen rekening behoefde te houden met diens aansprakelijkheid op grond van ongerechtvaardigde verrijking.

Is de verrijking nadien verminderd dan moet hier in beginsel rekening mee worden gehouden.⁵² Ook hier geldt de vuistregel dat aansprakelijkheid op grond van ongerechtvaardigde verrijking er in beginsel niet toe mag leiden dat de gedaagde slechter af is dan het geval zou zijn zonder verrijkingsaansprakelijkheid. Het uitgangspunt wordt bepaald door artikel 6:212 lid 2 BW. De verrijking wordt buiten beschouwing gelaten als deze is verminderd door een omstandigheid die niet aan de verrijkte kan worden toegerekend. Lid 3 regelt dat de vermindering niet aan de verrijkte wordt toegerekend als deze is verminderd in een periode waarin hij met aansprakelijkheid geen rekening behoefde te houden.

Als de verrijking is *vermeerderd* dan is dit in wezen een nieuw verrijgingsfeit.⁵³ Bezien moet worden of die extra verrijking tot aansprakelijkheid leidt op de voet van artikel 6:212 lid 1 BW.

11.5.3 Schade

Artikel 6:212 BW is vormgegeven als een schadevergoedingsverbintenis.⁵⁴ De eiser moet schade hebben geleden. Hoewel het om iedere vorm van schade kan gaan (bij de delictuele verrijkingsvordering zou het zelfs om letselschade kunnen gaan), zal het in de regel gaan om vermogensschade.⁵⁵ Vermogensschade kan bestaan uit de vermindering van de activa, de toename van de passiva en gederfde winst.

51 Zie par. 5.2.5.2.

52 Zie par. 5.2.5.3.

53 Zie par. 5.2.5.4.

54 Zie par. 5.3.1.

55 Zie par. 5.3.2.1.

De toepassing van het schadevereiste kan ingewikkelder zijn in een meerpartijenverhouding.⁵⁶ Kan de eiser schade in de zin van artikel 6:212 BW hebben als hij met betrekking tot deze schade óók een vordering heeft op een ander dan de gedaagde? In de literatuur is door een enkeling aangenomen dat er dan geen sprake van schade is omdat de vordering op de derde deel uitmaakt van het vermogen van de eiser. Het moet er echter voor worden gehouden dat een vordering op een ander dan de gedaagde een verrijksactie niet uitsluit. Zou dit anders zijn, dan zou de subsidariteitstoets het schadevereiste insluipen, hetgeen op gespannen voet zou staan met de aanvullende functie van de verrijksvordering. Wel is een beroep voordeelsrekening ex artikel 6:100 BW denkbaar. Het beroep hierop slaagt alleen 'voor zover dit redelijk is'.

Vanuit het perspectief van de aanvullende functie van de verrijksvordering kan kritiek op het stellen van het schadevereiste worden geformuleerd.⁵⁷ Het schadevereiste kan ertoe leiden dat de ongerechtvaardigde verrijking van de gedaagde ten koste van de eiser in rechte in stand blijft, óók in een geval waarin ongedaanmaking op zichzelf redelijk zou zijn. In zoverre kan het schadevereiste ervoor zorgen dat er een leemte blijft bestaan. Shrapping door de wetgever verdient overweging.

Dat het schadevereiste een verrijksrechtelijke leemte kan veroorzaken moet op twee punten worden genuanceerd.

In de eerste plaats bepaalt de aard van de aansprakelijkheidsgrond de wijze waarop de vereiste schade moet worden opgevat.⁵⁸ Betoogd is dat het schadebegrip in een verrijksrechtelijke context soms ruimer moet worden opgevat dan in de context van – bijvoorbeeld – de onrechtmatige daad. Bij de onrechtmatige daad gaat het in potentie om vergoeding van de volledige schade die het gevolg is van een bepaalde normschending, terwijl het in het verrijksrecht de schadevergoedingsverbintenis de strekking heeft om de ongerechtvaardigde verrijking van de gedaagde ten koste van de eiser ongedaan te maken. Als de gedaagde onbevoegd een zaak van de eiser heeft gebruikt en de zaak netjes achterlaat dan lijkt de eiser geen schade geleden te hebben indien hij niet van plan was de zaak te gebruiken of te exploiteren. Immers, als de werkelijke situatie (waarin de gedaagde de zaak heeft gebruikt) wordt vergeleken met de hypothetische situatie (waarin de gedaagde de zaak niet heeft gebruikt), dan is er weinig verschil.

De strekking van de verrijksrechtelijke laat echter de vergelijking met een andere hypothetische situatie toe, namelijk die waarin het ongerechtvaardigde karakter van de verrijking wordt weggedacht.⁵⁹ Gedacht kan worden aan een geval waarin iemand willens en wetens andermans zaak gebruikt. De werkelijke situatie (waarin de gedaagde onbevoegd van de zaak gebruik heeft gemaakt) kan worden vergeleken met de situatie waarin

56 Zie par. 5.3.2.2.

57 Zie par. 5.3.3.

58 Zie par. 5.3.4.

59 Zie par. 5.3.5.2.

de gedaagde over het gebruik zou hebben gecontracteerd. Deze toets is echter niet altijd geschikt.⁶⁰ Als de gedaagde een zaak van de eiser onder zich houdt nadat, bijvoorbeeld, een koopovereenkomst met die zaak is afgeketst dan werkt de toets niet omdat de gedaagde niet geïnteresseerd was in het gebruik maar in het verkrijgen van de eigendom. In dat geval is de eiser aangewezen op een concrete schadebegroting.

Een tweede nuance is dat het verbintenissenrecht een opening biedt in die gevallen waarin het schadevereiste aan verrijkingsaansprakelijkheid in de weg staat.⁶¹ Schendt de gedaagde het portretrecht van de eiser en genereert hij daarmee een additionele winst van € 1.000.000 dan is het mogelijk dat een verbintenis wordt aangenomen op grond van artikel 6:1 BW. Bezien moet dan worden of de aansprakelijkheid, op de voet van de *Quint/Te Poel*-formule, past in het stelsel van de wet en aansluit bij wel in de wet geregelde gevallen. Schendt een spion een contractuele plicht tot geheimhouding, dan zou ook een contractuele verrijkingsaanspraak op de voet van de aanvullende werking van de redelijkheid en billijkheid ex artikel 6:248 lid 2 BW tot de mogelijkheden behoren.

Het feit dat de verrijkingsvordering is geconstrueerd als een schadevergoedingsvordering heeft ook aantrekkelijke kanten. De regels van het schadevergoedingsrecht geven de gedaagde verweren in handen die meer gearticuleerd zijn dan een beroep op het redelijkheidsvereiste. Betoogd is dat de gedaagde zich onder andere kan beroepen op voordeelstoerekening,⁶² eigen schuld⁶³ en rechterlijke matiging.⁶⁴ Daarbij is het wel zo dat de werking van deze leerstukken anders kan zijn in het kader van de verrijkingsvordering dan in het kader van, bijvoorbeeld, een vordering op grond van onrechtmatige daad. Dit komt omdat de aard van de verrijkingsaansprakelijkheid sterk verschilt met aansprakelijkheid op grond van onrechtmatige daad.

Voorts biedt artikel 6:103 BW de rechter vergaande mogelijkheden om de aansprakelijkheid op de juiste maat te snijden.⁶⁵ Hoewel de rechter normaal gesproken slechts schadevergoeding in natura kan toekennen als de eiser dit vordert, is in dit boek betoogd dat de rechter in het kader van artikel 6:212 lid 1 BW die ruimte ook heeft, als de eiser dit niet heeft gevorderd. De verrijkingsactie belooft immers slechts schadevergoeding 'voor zover' dit redelijk is. Artikel 6:103 BW kan bovendien de aanvullende functie van de verrijkingsvordering ondersteunen doordat de bepaling het oplossend vermogen van de verrijkingsvordering kan vergroten. Heeft de eiser een bouwwerk op de grond van de gedaagde geplaatst waardoor de gedaagde ongerechtvaardigd is verrijkt ten koste van de eiser, maar zou schadevergoeding in geld de gedaagde een bestedingspatroon opdringen waardoor hij in zijn

60 Zie par. 5.3.5.3.

61 Zie par. 2.8.4. en par. 5.3.5.5 *in fine*.

62 Zie par. 5.3.7.

63 Zie par. 5.3.8.

64 Zie par. 5.3.10.

65 Zie par. 5.3.9.

autonomie zou zijn aangetast, dan is het mogelijk – zo is betoogd – dat de rechter de eiser een verrijdingsrechtelijk wegneemrecht toekent.⁶⁶ Dit recht verschaft de eiser een onderhandelingspositie jegens de gedaagde.

11.5.4 Causaal verband

Voor aansprakelijkheid op grond van ongerechtvaardigde verrijking is vereist dat de verrijking van de gedaagde ten koste van de eiser is gegaan. Omdat vereist is dat de eiser schade heeft geleden, kan dit vereiste zo worden geformuleerd dat er een verband moet bestaan tussen de verrijking van de gedaagde en de schade van de eiser.⁶⁷

Zowel in de parlementaire geschiedenis als in de rechtspraak wordt het vereiste ruim uitgelegd.⁶⁸ Er moet een zeker verband bestaan tussen de verrijking van de gedaagde en de schade van de eiser. Aan dit vereiste is niet alleen voldaan als er een rechtstreekse vermogensverschuiving heeft plaatsgevonden tussen de eiser en de gedaagde. Het verband kan ook bestaan bij een indirecte vermogensverschuiving, waarbij de verrijking via het vermogen van een ander dan de verarmde (een derde) in het vermogen van de verrijkte gedaagde terecht is gekomen. Bovendien zijn er aanwijzingen dat er ook sprake kan zijn van voldoende verband als er helemaal geen vermogensverschuiving heeft plaatsgevonden maar de verrijking van de gedaagde ten koste van de eiser op een andere manier is ontstaan.⁶⁹

Deze ruime uitleg is terecht.⁷⁰ Artikel 6:212 lid 1 BW is juist geschreven voor gevallen waarin de gedaagde is verrijkt ten koste van de eiser op een wijze waarin niet door het overige vermogensrecht is voorzien. Wordt de algemene verrijdingsactie beperkt tot bijvoorbeeld alleen directe vermogensverschuivingen of tot alleen directe én indirecte vermogensverschuivingen dan worden bepaalde gevallen van ongerechtvaardigde verrijking categorisch van het toepassingsbereik van de aanvullende verrijdingsvordering uitgesloten. De in de literatuur verdedigde opvattingen die een scherper causaal verband bepleiten zijn alle verworpen.⁷¹ Bij de aanvullende functie van de algemene verrijdingsactie past een ruime uitleg van het causale verband. Er moet een zeker verband zijn tussen de verrijking en de verarming.⁷² Het kaf van het koren moet worden gescheiden in het kader van het ongerechtvaardigdheidsvereiste en in het kader van het redelijkheidsvereiste. Daarbij geldt wel dat naarmate het verband tussen de verrijking en de verarming 'losser' is er minder snel sprake is van een verrijking die kwalificeert als een *ongerechtvaardigde verrijking*.⁷³

66 Zie par. 5.3.9.2.

67 Zie par. 5.4.1.

68 Zie par. 5.4.2.

69 Zie par. 5.4.2.3.

70 Zie par. 5.4.3.

71 Zie par. 5.4.4-5.4.5.

72 Zie par. 5.4.6.

73 Zie par. 4.5 en par. 5.4.7.

11.5.5 Ongerechtvaardigdheid

Voor aansprakelijkheid op grond van ongerechtvaardigde verrijking is vereist dat de verrijking die de gedaagde ten koste van de eiser genoten heeft *ongerechtvaardigd* is. Bij de vraag of de verrijking van de gedaagde ten koste van de eiser kwalificeert als een ongerechtvaardigde verrijking dient er een onderscheid te worden gemaakt tussen gevallen waarin er sprake is van een vermogensverschuiving tussen de eiser en de gedaagde en de gevallen waarin dit niet het geval is.⁷⁴

11.5.5.1 Verrijking door vermogensverschuiving

Is de verrijking van de gedaagde ten koste van de eiser ontstaan door een vermogensverschuiving, in die zin dat er vermogensbestanddelen van de eiser in dat van de gedaagde terecht zijn gekomen, dan dient er voor de vermogensverschuiving een rechtvaardigingsgrond te bestaan.⁷⁵ Ontbreekt de rechtvaardigingsgrond dan is er sprake van een ongerechtvaardigde verrijking. Omdat een vermogensrecht iets is dat in juridische zin aan de rechthebbende *toebehoort*, behoort er voor een vermogensverschuiving een rechtvaardiging te bestaan, zo niet dan is er sprake van een ongerechtvaardigde verrijking. Die rechtvaardiging kan gelegen zijn in een rechtshandeling, een overeenkomst, de wet, het systeem van het vermogensrecht of een andere grond zoals de wil van de verarmde eiser.

Ontleent de gedaagde zijn verrijking aan een overeenkomst, dan moet er een onderscheid worden gemaakt tussen het geval waarin de gedaagde zijn verrijking ontleent aan een overeenkomst met de eiser en het geval waarin de gedaagde zijn voordeel ontleent aan een overeenkomst met een ander dan de eiser.

Is de gedaagde verrijkt door een overeenkomst met de eiser, dan is er geen sprake van een ongerechtvaardigde verrijking als de overeenkomst tot die verrijking strekt.⁷⁶ De verrijkingsvordering heeft dan geen rol, omdat in het reguliere rechtshandelingen- en overeenkomstenrecht voldoende *checks* en *balances* zijn verdisconteerd om een aanvaardbaar resultaat te bereiken.⁷⁷ Gedacht kan worden aan de wilsgebreken, de wijzigingsbevoegdheden in geval van onvoorziene omstandigheden en de aanvullende en beperkende werking van de redelijkheid en billijkheid. In een contractuele tweepartijenverhouding is alleen plaats voor een verrijkingsvordering indien de verrijking die tussen de contractspartijen is voorgevallen niet gelegitimeerd wordt door de overeenkomst.⁷⁸ Een bijzonder geval is aan de orde als bij de uitvoering van de overeenkomst – onbedoeld – een voordeel blijft hangen bij

⁷⁴ Zie par. 6.4.3.

⁷⁵ Zie o.a. par. 6.4.3.

⁷⁶ Zie par. 6.5.2.1.

⁷⁷ Zie par. 6.5.2.1-6.5.2.3.

⁷⁸ Zie par. 6.5.2.4.

een van de partijen ten koste van de wederpartij.⁷⁹ In dat geval kan er sprake zijn van een ongerechtvaardigde verrijking indien het om een onbedoeld voordeel gaat.

Is de gedaagde verrijkt door een overeenkomst met een ander dan de verarmde eiser, dan moet het uitgangspunt zijn dat de overeenkomst verrijksrechtelijke derdenwerking heeft.⁸⁰ De contractuele wederpartij van de verrijkte is – als eenieder – rechthebbende van zijn vermogen en hij kan daarom beschikken over zijn vermogenspositie met gelding tegenover de rest van de wereld. Dit brengt met zich, dat de overeenkomst tussen de gedaagde en zijn contractuele wederpartij (een derde) – waaraan de gedaagde een voordeel ontleent – ten aanzien van dit voordeel geldt als een rechtvaardigingsgrond – een legitimatie – jegens de verarmde eiser.⁸¹

Van dit uitgangspunt kan slechts worden afgeweken als de ratio van verrijksrechtelijke derdenwerking afwezig is of als er bijzondere omstandigheden zijn.⁸² Deze laatste uitzondering wordt ingegeven door het feit dat de *checks and balances* van het rechtshandelingen- en overeenkomstenrecht niet van toepassing zijn op een dergelijke meerpartijenverhouding. De algemene verrijkingsvordering kan het contractenrecht op dit punt aanvullen.

Ontleent de gedaagde zijn voordeel aan de wet of het stelsel van de wet, dan hangt het van de strekking van de wet af of de verrijking ongerechtvaardigd is.⁸³ Beoogt de wet de vermogensverschuiving niet te legitimeren dan is er – behoudens het bestaan van een andere rechtvaardigingsgrond – sprake van een ongerechtvaardigde verrijking. Strekt de wet wél tot de vermogensverschuiving dan is er geen sprake van een ongerechtvaardigde verrijking omdat de wet de verrijking dan rechtvaardigt.

In dit boek is echter de opvatting verdedigd dat een verrijking ook ongerechtvaardigd kan zijn, als de wet waaraan de gedaagde zijn verrijking ontleent wél de strekking heeft de verrijking te rechtvaardigen.⁸⁴ Dit is het geval als de wet leidt tot een verrijking van de gedaagde ten koste van de eiser die naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar is. De gedachte is dat de verrijksactie het recht via de aanvullende functie zou moeten kunnen corrigeren als de wet tot onaanvaardbare resultaten leidt. Hoewel in de rechtspraak van de Hoge Raad een aantal kleine aanknopingspunten voor deze stelling te vinden zijn,⁸⁵ kan een dergelijke soepele benadering nog niet uit de jurisprudentie worden afgeleid.⁸⁶

Zowel bij de vraag of de verrijksrechtelijke derdenwerking van de overeenkomst moet worden doorbroken als bij de vraag of de verrijksactie de wet moet corrigeren kunnen de verrijksrechtelijke concepties

79 Zie par. 6.5.2.5 en par. 8.5.

80 Zie par. 6.5.3.4 en par. 9.3.1.

81 Zie par. 6.5.3.5 en par. 9.3.1.

82 Zie par. 6.5.3.5 en par. 9.3.2-9.3.3.

83 Zie par. 6.5.4.1-6.5.4.3.

84 Zie par. 6.5.4.4.

85 Zie par. 6.5.5.

86 Zie par. 6.5.5.5.

van het verrijkingbeginsel een rol spelen. Daarbij kan met name worden gedacht aan het principe dat iemand niet mag profiteren van zijn onereuze gedrag en het principe dat een verrijking die buiten de normale gang van zaken ligt met een kritisch oog moet worden gezien. Bijzondere omstandigheden kunnen maken dat een verrijking die een *prima facie* legitimatie heeft toch ongerechtvaardigd is.

11.5.5.2 Verrijking zonder vermogensverschuiving

Is de verrijking van de gedaagde op een andere manier ontstaan dan door een vermogensverschuiving, dan kan het enkele ontbreken van een rechtvaardigingsgrond niet de conclusie dragen dat de verrijking van de gedaagde ten koste van de eiser ongerechtvaardigd is.⁸⁷ In dat geval zijn er immers géén vermogensbestanddelen van de eiser gevloeid in het vermogen van de gedaagde die aan de eiser *toebehoorden*. Er is geen vermogensverschuiving waarop bij de vaststelling van ongerechtvaardigdheid kan worden voortgebouwd. Daarom werkt de toets om te bepalen of de verrijking ongerechtvaardigd is anders als er geen sprake is van een vermogensverschuiving.

Is de verrijking niet ontstaan door een vermogensverschuiving dan moet het uitgangspunt zijn dat de verrijking van de gedaagde ten koste van de eiser niet ongerechtvaardigd is. Zoals eenieder zijn eigen schade moet dragen, zo mag eenieder de hem toegevallen verrijkingen houden. Van dit uitgangspunt kan slechts worden afgeweken als er bijzondere omstandigheden zijn die de verrijking een ongerechtvaardigd karakter geven. Aan het negatieve criterium van het ontbreken van een rechtvaardigingsgrond wordt een positief criterium toegevoegd: er moet in de omstandigheden van het geval een reden bestaan op basis waarvan de verrijking van de gedaagde moet worden aangemerkt als een ongerechtvaardigde verrijking. De benadering is geïnspireerd door de *unjust factors*-benadering, al verschilt die Engelse benadering hemelsbreed met de hier verdedigde.

Bij de invulling van het criterium kan aansluiting worden gezocht bij de verschillende concepties van het verrijkingbeginsel.⁸⁸ Is de verrijking ontstaan door een gebeurtenis die veel weg heeft van een vermogensverschuiving dan kan de *sine causa*-benadering *analogisch* worden toegepast.⁸⁹ Heeft de gedaagde ten koste van een ander geprofiteerd van zijn onereuze gedrag, dan kan dit een aanwijzing zijn dat diens verrijking ongerechtvaardigd is.⁹⁰ Hetzelfde geldt als de gedaagde de vruchten trekt van activiteiten waarvan de negatieve gevolgen deels door de eiser gedragen worden.⁹¹ En ligt de verrijking, ten slotte, buiten de normale gang van zaken dan moet met een

87 Zie par. 6.4.3.1.

88 Zie par. 6.4.3.1.

89 Zie par. 6.4.3.2.

90 Zie par. 6.4.3.1 en o.a. par. 10.6.1-10.6.3.

91 Zie par. 6.4.3.1 en par. 10.6.4.

kritisch oog worden gezien of de verrijking, gelet op de omstandigheden van het geval, is aan te merken als een ongerechtvaardigde verrijking.⁹²

11.5.6 Redelijkheid

Wanneer de gedaagde ongerechtvaardigd is verrijkt ten koste van de eiser, dan staat nog niet vast dat de gedaagde aansprakelijk is voor de schade die in verband met de verrijking staat. Aansprakelijkheid op grond van ongerechtvaardigde verrijking ontstaat slechts voor zover dit redelijk is. Het beginsel dat niemand ten koste van een ander ongerechtvaardigd mag worden verrijkt staat niet altijd bovenaan de vermogensrechtelijke agenda. Soms wegen andere overwegingen zwaarder.⁹³

Het redelijkheidsvereiste past bij een verrijkingsvordering die omwille van de aanvullende functie een open karakter heeft.⁹⁴ Omdat de verrijkingsvordering geschreven is voor verrijkingsgevallen waarin niet is voorzien, heeft de rechter dankzij het redelijkheidsvereiste de ruimte om alle argumenten mee te wegen die tegen aansprakelijkheid op grond van ongerechtvaardigde verrijking pleiten. Het redelijkheidsvereiste is een alternatief voor andere afbakeningsmethoden die meer categorisch van aard zijn.⁹⁵ Daarbij heeft de rechter bovendien de ruimte om aansprakelijkheid op de juiste maat te snijden.⁹⁶ Enerzijds kan de rechter de verplichting tot schadevergoeding op een lager bedrag stellen dan het laagste bedrag van de verrijking en de schade. Anderzijds kan de rechter van oordeel zijn dat slechts schadevergoeding in natura toewijsbaar is. De rechter kan daarbij bovendien creatief zijn. Betoogd is dat het onder omstandigheden denkbaar is dat de rechter een verrijkingsrechtelijk wegneemrecht aanneemt.

Het redelijkheidsvereiste staat niet op één lijn met de beperkende werking van de redelijkheid en billijkheid.⁹⁷ De redelijkheid staat niet alleen in de weg als aansprakelijkheid op grond van ongerechtvaardigde verrijking onaanvaardbaar is. De redelijkheid staat aan het aannemen van verrijkingsaansprakelijkheid op grond van ongerechtvaardigde verrijking in de weg, voor zover er in het concrete geval andere vermogensrechtelijke overwegingen zijn die zwaarder wegen dan het ongedaan maken van de ongerechtvaardigde verrijking van de gedaagde. Het redelijkheidsvereiste kan het beste worden gezien als normaal ontstaansvereiste.⁹⁸ Is aansprakelijkheid op grond van ongerechtvaardigde verrijking niet redelijk, dan ontstaat er geen aansprakelijkheid.

92 Zie par. 6.4.3.1. en o.a. par. 6.6.2-6.6.3.

93 Zie par. 7.1.

94 Zie par. 7.2.

95 Zie par. 7.2.

96 Zie par. 7.3.1.

97 Zie par. 7.3.2.

98 Zie par. 7.3.3.

De invulling van het redelijkheidsvereiste wordt in belangrijke mate bepaald door het systeem van het vermogensrecht en de beginselen die daaraan ten grondslag liggen.⁹⁹ Verrijkingsaansprakelijkheid kan bijvoorbeeld niet redelijk zijn als aansprakelijkheid op grond van ongerechtvaardigde verrijking op gespannen voet zou staan met de autonomie van de gedaagde,¹⁰⁰ met de contractsvrijheid,¹⁰¹ met de *paritas creditorum*,¹⁰² met overwegingen van consumentenbescherming,¹⁰³ met overwegingen van derdenbescherming¹⁰⁴ of met de belangenafweging die ten grondslag ligt aan een specifieke wettelijke regeling.¹⁰⁵ Systematische argumenten spelen dus een grote rol bij de uitleg van het redelijkheidsvereiste. Bedacht moet echter worden dat het redelijkheidsvereiste ook ruimte kan bieden aan argumenten die niet één op één op het systeem van het vermogensrecht zijn terug te voeren.¹⁰⁶

Wordt aanvaard dat het redelijkheidsvereiste ontstaansvereiste is, dan heeft dat consequenties voor het ontstaansmoment van de verrijkingsvordering.¹⁰⁷ Is aansprakelijkheid eerst – op moment *t* – niet redelijk (bijvoorbeeld omdat aansprakelijkheid zou leiden tot een opgedrongen bestedingspatroon) maar later – op moment *t* + 1 – wel (bijvoorbeeld omdat de verrijking inmiddels liquide is geworden), dan ontstaat er pas een verbintenis op grond van ongerechtvaardigde verrijking op dat latere tijdstip, dus enige tijd na het moment dat de ongerechtvaardigde verrijking is ontstaan. De verjaringstermijn als bedoeld in artikel 3:310 lid 1 BW begint dan ook pas op zijn vroegst op dit latere moment te lopen. Wel moet aangenomen worden dat ongeacht het latere startmoment van de verjaringstermijn, aansprakelijkheid voor een ongerechtvaardigde verrijking die langer dan twintig jaar geleden heeft plaatsgevonden niet redelijk is. De lange termijn van artikel 3:310 lid 1 BW kleurt dan het redelijkheidsvereiste in.

11.6 AANVULLING RECHTSHANDELINGEN- EN OVEREENKOMSTENRECHT

De aanvullende functie heeft, zo is betoogd, consequenties voor de wijze waarop de criteria van artikel 6:212 lid 1 BW moeten worden uitgelegd. De aanvullende functie van de algemene verrijkingsactie kan echter ook vanuit het perspectief van een specifiek rechtsgebied of een specifiek leerstuk worden beschouwd. Dit is het perspectief dat in het derde deel is ingenomen.¹⁰⁸

99 Zie par. 7.4.

100 Zie par. 7.6-7.7.

101 Zie par. 7.7.1.

102 Zie par. 7.10.

103 Zie par. 7.8.

104 Zie par. 7.9.

105 Zie par. 7.5.

106 Zie par. 7.11.

107 Zie par. 7.3.4.

108 Zie par. 8.1.

Onderzocht is in hoeverre de algemene verrijdingsactie achtereenvolgens het rechtshandelingen- en overeenkomstenrecht en het onrechtmatigedaadsrecht kan aanvullen en op welke wijze de overwegingen van het rechtshandelingen- en overeenkomstenrecht en het onrechtmatigedaadsrecht doorwerken bij de toepassing van artikel 6:212 lid 1 BW.

Er zijn twee manieren onderscheiden waarop de verrijdingsvordering in een tweepartijenverhouding de regels van het rechtshandelingen- en overeenkomstenrecht kan aanvullen.

In de eerste plaats kan aansprakelijkheid op grond van ongerechtvaardigde verrijking fungeren als surrogaat voor een afwezige overeenkomst.¹⁰⁹ Het gaat om gevallen waarbij er geen overeenkomst tot stand is gekomen – of waarbij dit twijfelachtig is – maar waarbij de ene partij wel ten koste van een andere partij een voordeel heeft behaald waar normaal gesproken over gecontracteerd zou worden. Geïllustreerd is dat de verrijdingsvordering in dit verband in de slipstream van verschillende leerstukken een rol van betekenis kan spelen.

In de tweede plaats kan aansprakelijkheid uit hoofde van ongerechtvaardigde verrijking aan de orde zijn als er wél een overeenkomst tussen de partijen bestaat, maar waarbij één van de partijen – onbedoeld – een voordeel geniet ten koste van een andere partij als gevolg van een *neveneffect* van een specifieke vermogensrechtelijke regel of een samenstel van regels.¹¹⁰ De verrijdingsvordering vult de contractuele remedies aan al kan, zo is aangestipt, hetzelfde worden bereikt met de aanvullende werking van de redelijkheid en billijkheid.¹¹¹

Voor beide besproken categorieën geldt dat de regels en beginselen die aan het rechtshandelingen- en overeenkomstenrecht ten grondslag liggen door kunnen werken bij de beoordeling van de verrijkingsaanspraak. Voorts kan in beide categorieën verrijkingsaansprakelijkheid in verschillende gevallen een middenweg bieden tussen een reguliere contractuele aansprakelijkheid en helemaal geen aansprakelijkheid. De omstandigheid dat de verrijdingsvordering het rechtshandelingen en overeenkomstenrecht kan aanvullen maakt dat de regels van dit rechtsgebied niet onnodig rekkelijk hoeven te worden uitgelegd om ongerechtvaardigde verrijkingen te voorkomen. Hier manifesteert zich de ventiefunctie van de algemene verrijdingsactie.

De verrijdingsvordering kan het rechtshandelingen- en overeenkomstenrecht ook aanvullen in een meerpartijenverhouding.¹¹² Het gaat om een mogelijke verrijkingsaanspraak van de gedaagde op de eiser terwijl zij niet in een contractuele relatie tot elkaar staan. Anders dan in een tweepartijenverhouding, is in een dergelijke meerpartijenverhouding de mogelijkheid om terug te vallen op de redelijkheid en billijkheid over het algemeen afwezig.

109 Zie par. 8.4.

110 Zie par. 8.5.

111 Zie par. 8.5.2.

112 Zie hoofdstuk 9.

De redelijkheid en billijkheid gelden immers, een uitzondering daargelaten, slechts als er al enigerlei rechtsverhouding bestaat (vgl. artikel 6:2 en artikel 6:248 BW). De redelijkheid en billijkheid is geen zelfstandige bron van verbintenissen. De algemene verrijksactie vult het rechtshandelingen- en overeenkomstenrecht op dit punt aan.¹¹³

Twee typen gevallen van derdenverrijking moeten van elkaar worden onderscheiden.

Is de gedaagde indirect verrijkt ten koste van de eiser, zonder dat de gedaagde zijn voordeel ontleent aan enigerlei overeenkomst, dan zal de verrijking – als er sprake is van een vermogensverschuiving – ongerechtvaardigd zijn.¹¹⁴ Daarmee staat aansprakelijkheid niet vast. Aansprakelijkheid kan afketsen op het redelijkheidsvereiste.¹¹⁵ Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn als aansprakelijkheid op gespannen voet staat met de autonomie van de gedaagde, als de eiser zonder goede reden verzuimt zijn directe contractuele wederpartij aan te spreken, als aansprakelijkheid op grond van ongerechtvaardigde verrijking de *paritas creditorum* zou doorkruisen of als aansprakelijkheid in strijd zou komen met een specifieke wettelijke bepaling.

Is de gedaagde indirect verrijkt ten koste van de verarmde, terwijl de gedaagde zijn voordeel ontleent aan een overeenkomst met een ander dan de verarmde eise, dan is verrijksrechtelijke derdenwerking het uitgangspunt.¹¹⁶ Er zijn echter gevallen waarin de omstandigheden van het geval de derdenwerking in de kiem smoren omdat de ratio van verrijksrechtelijke derdenwerking afwezig is.¹¹⁷ Dit kan het geval zijn als de wederpartij van de gedaagde over andermans goederen heeft beschikt, als de contractuele wederpartij van de verrijkte vanwege diens faillissement niet bevoegd was om over zijn eigen vermogen te beschikken of indien de gedaagde van zijn contractuele wederpartij een voordeel ontvangen heeft wat op enigerlei wijze bestemd was voor de eiser. Daarnaast zijn er gevallen waarin de ratio van de verrijksrechtelijke derdenwerking weliswaar aanwezig is, maar waarbij bijzondere omstandigheden van het geval maken dat toch van het uitgangspunt van de verrijksrechtelijke derdenwerking moet worden afgeweken.¹¹⁸ Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn, als de overeenkomst waaraan de verrijkte zijn voordeel ontleent onevenwichtig of afkeurenswaardig is of als de verrijkte onzuiver heeft gehandeld.

Tegelijkertijd zijn er een aantal gevallen van derdenverrijking gesignaleerd en besproken die complexer van aard zijn en dientengevolge buiten het schema vallen.¹¹⁹ Niet alle gevallen van ongerechtvaardigde verrijking laten zich in een vooropgezet schema vangen.

113 Zie par. 9.1.

114 Zie par. 9.2.1.

115 Zie par. 9.2.2.

116 Zie par. 6.5.3.4 en par. 9.3.1.

117 Zie par. 9.3.2.

118 Zie par. 9.3.3.

119 Zie par. 9.4.

11.7 AANVULLING ONRECHTMATIGEDAADSRECHT

De algemene verrijksactie kan ook het onrechtmatigedaadsrecht aanvullen.¹²⁰ De potentiële behoefte voor aanvulling van het aansprakelijkheidsrecht is er met name in gelegen dat het systeem van het aansprakelijkheidsrecht een betrekkelijk gesloten systeem is.¹²¹ Het reguliere aansprakelijkheidsrecht wordt begrensd door de gecodificeerde bronnen van verbintenissen: aansprakelijkheid ontstaat als er sprake is van een toerekenbare onrechtmatige daad of als er is voldaan aan de vereisten van een van de in de wet gecodificeerde bronnen van risicoaansprakelijkheid. Behoort de gedaagde de schade van de eiser naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid te dragen, maar kan het geval niet – ook niet door een extensieve interpretatie – onder een van de reguliere bronnen van het aansprakelijkheidsrecht worden geschaard, dan lijkt de gelaedeerde zijn schade zelf te moeten dragen ook al lijken er goede argumenten te kunnen worden gegeven voor aansprakelijkheid van de laedens. In een aantal van dit soort gevallen kan artikel 6:212 lid 1 BW een aanvullende rol vervullen.

De aanvullende kracht van de verrijkingsvordering berust op twee structurele verschillen met delictuele aansprakelijkheid.¹²² In de eerste plaats wordt bij de toepassing van de algemene verrijksactie niet getoetst of het *gedrag* onrechtmatig is, maar of de *verrijking* van de gedaagde ten koste van de eiser ongerechtvaardigd is.¹²³ Verschillende omstandigheden kunnen daarbij, zo is betoogd, een rol van betekenis spelen. Een van die omstandigheden is de aard van de gedraging. Het kan zijn dat het gedrag van de gedaagde niet ernstig genoeg is voor het aannemen van onrechtmatigheid in de zin van artikel 6:162 lid 2 BW, terwijl de aard van de gedraging wel meebrengt dat de verrijking die de gedaagde ten koste van de eiser genoten heeft een ongerechtvaardigd karakter heeft.

In de tweede plaats is de omvang van aansprakelijkheid op grond van ongerechtvaardigde verrijking van meet af aan geringer dan aansprakelijkheid op grond van onrechtmatige daad.¹²⁴ Daar waar aansprakelijk op grond van onrechtmatige daad in potentie de volledige schade van de eiser beslaat, is aansprakelijkheid op grond van ongerechtvaardigde verrijking gemaximeerd tot het laagste bedrag van de verrijking en de schade en bovendien mag aansprakelijkheid niet uitstijgen boven het redelijke. Doordat aansprakelijkheid op grond van ongerechtvaardigde verrijking minder ver gaat, is er ruimte om eerder aansprakelijkheid aan te nemen. Delictuele verrijkingsaansprakelijkheid kan een middenweg zijn tussen – in potentie – volledige aansprakelijkheid en helemaal geen aansprakelijkheid.

120 Zie hoofdstuk 10.

121 Zie par. 10.2.

122 Zie par. 10.4.

123 Zie par. 10.4.1.

124 Zie par. 10.4.2.

De aanvullende functie van de verrijkingsvordering is geïllustreerd met verschillende voorbeelden. Verrijkt de gedaagde zich ten koste van de eiser door onzuiver gedrag dan kan dit leiden tot de conclusie dat de gedaagde ongerechtvaardigd is verrijkt, óók als dit handelen niet onrechtmatig is of als dit twijfelachtig is.¹²⁵ Verrijkt de gedaagde zich ten koste van de eiser dankzij het schenden van een wettelijke bepaling, dan kan de schending van de wet maken dat de verrijking van de gedaagde ten koste van de eiser ongerechtvaardigd is, óók als de wet niet strekt tot de bescherming van het belang van de eiser en de correctie Langemeijer niet opgaat of niet op lijkt te gaan.¹²⁶ Vereist is dan wel dat de schending van de wet de sleutel is tot het succes. Een ongerechtvaardigde verrijking kan – onder omstandigheden – ook voorliggen als de gedaagde heeft geprofiteerd van de wanprestatie van de contractuele wederpartij van de verarmde eiser zonder dat dit profiteren kwalificeert als onrechtmatig handelen.¹²⁷

Betoogd is dat ook gedacht kan worden aan een aanvulling van het gevaarzettingsleerstuk.¹²⁸ Het gaat om gevallen waarbij de activiteiten van de onderneming van de gedaagde winstgevend zijn, terwijl deze tegelijkertijd een gevaar in het leven roepen dat niet onrechtmatig is en dat evenmin is onder te brengen bij een van de gecodificeerde bronnen van risicoaansprakelijkheid. De gedaagde zou, onder omstandigheden – tot maximaal het bedrag van de winst – op grond van ongerechtvaardigde verrijking aansprakelijk kunnen zijn voor de schade van de eiser die in een causaal verband tot die activiteiten staan. Van een ongerechtvaardigde verrijking kan sprake zijn als het enerzijds niet aansprekend is te zeggen dat de schade tot het normale levensrisico van de gelaedeerde behoort terwijl kan worden betoogd dat de schade gezien moet worden als een kostenpost die aan de activiteiten van de gedaagde toegerekend behoren te worden.¹²⁹ Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn indien het gaat om de verwezenlijking van een onbekend gevaar van een nieuwe – winstgevende – technologie.¹³⁰ Gedacht kan ook worden aan een winstgevende activiteit die een zodanig gering gevaar in het leven roept dat de activiteit niet onrechtmatig is jegens een bepaald persoon, maar waarbij de wet van de grote getallen meebrengt dat het zeer geringe gevaar zich zo nu en dan zal verwezenlijken.¹³¹ In het geval van de nieuwe technologie en het zeer geringe gevaar behoort – in mijn optiek – veeleer degene de schade te dragen die het gevaar in het leven geroepen heeft dan degene die het slachtoffer is geworden van de verwezenlijking van het gevaar. De aansprakelijkheid van de laedens is wel steeds – bij ontstentenis van schuld

125 Zie par. 10.6.1.

126 Zie par. 10.6.2.

127 Zie par. 10.6.3.

128 Zie par. 10.6.4.

129 Zie par. 10.6.4.3-10.6.4.5.

130 Zie par. 10.6.4.6.

131 Zie par. 10.6.4.6.

en een bron van reguliere delictuele aansprakelijkheid – gemaximeerd tot het bedrag van de winst die hij als gevolg van de activiteit genoten heeft.¹³²

De aanvullende functie leidt niet noodzakelijk enkel tot uitdijning van het aansprakelijkheidsrecht.¹³³ De omstandigheid dat het verrijgingsrecht het onrechtmatigedaadsrecht kan aanvullen kan het aansprakelijkheidsrecht ook verder verfijnen. Doordat de figuur van de ongerechtvaardigde verrijking zich als bron van delictuele aansprakelijkheidsrecht aandient kan het niet nodig blijken te zijn de bronnen van het onrechtmatigedaadsrecht ruim op te vatten om te voorkomen dat de gedaagde ongerechtvaardigd wordt verrijkt ten koste van de eiser. De algemene verrijgingsactie kan in die zin ook dienen als ventiel van het onrechtmatigedaadsrecht.

11.8 SLOTSOM

In dit boek is betoogd dat de algemene verrijgingsactie een aanvullende functie heeft en dat dit invloed heeft op de uitleg van de vereisten van artikel 6:212 lid 1 BW. Binnen zekere grenzen moeten het verrijgingsvereiste, het schadevereiste en het vereiste causale verband ruim worden uitgelegd. Het zwaartepunt moet liggen op het ongerechtvaardigdheidsvereiste en het redelijkheidsvereiste. In dit boek zijn de uitgangspunten van het aanvullende verrijgingsrecht geschetst terwijl er tegelijkertijd aandacht is besteed aan omstandigheden die afwijking van de geschetste uitgangspunten kunnen rechtvaardigen.

132 Zie par. 10.6.4.7.

133 Zie par. 10.5.

